

ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

*Василь Герасимчук
наук. керівник – доц. В.Д. Шенетюк*

НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМ І КОМУНІЗМ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ)

Автор статті намагається з'ясувати відмінні і подібні риси комунізму і нацизму, проаналізувати співвідношення між теорією і практикою цих тоталітарних моделей, дати відповідь на запитання: яка все ж таки ідеологія була ближчою до практики, чи втілювалися в життя задекларовані ідеї цих тоталітарних систем?

Відмінності і подібності між націонал-соціалізмом і комунізмом давно цікавили і продовжують цікавити багатьох дослідників. Дослідженню і порівнянню цих ідеологій були присвячені праці таких вчених, як П. Дракар, К. Фрідріх, З. Бжезінський, Х. Арендт[2: 50]. На сьогоднішньому етапі продовжують виникати спроби відновлення екстремістських ідей комунізму і нацизму, що в свою чергу загрожує стабільності в суспільстві. Тому актуальною залишається проблема порівняння цих течій, а також одного з її аспектів – співвідношення теорії і практики. Чи втілювалися в життя задекларовані ідеї та принципи цих течій? Яка з цих ідеологій була ближчою до практики? Чи можна в чомусь ототожнювати комунізм і нацизм? Щоб відповісти на ці запитання насамперед слід згадати передумови виникнення комунізму і нацизму, їх основні постулати, подібні та відмінні риси.

Як відомо, виникнення та розвиток право – та ліворадикальних течій та ідеологій підживлювалося масовим незадоволенням, соціально-економічними та політичними потрясіннями суспільства. Втоплена розрухою і кризами "маса", прагнула порядку, дисципліни і харизматичного лідера-рятівника, бодай навіть і безособового, а також у всіх бідах та негараздах знайти винного. І цього винного було знайдено.

Для обох тоталітарних режимів існувала універсальна ціль. Для комунізму – це світле комуністичне майбутнє, перемога соціалістичної революції, для націонал-соціалізму – "Тисячолітній Рейх", порятунок німецької нації[2: 55]. Для досягнення мети слід було знищити як зовнішніх(міжнародний імперіалізм, світову єврейська плутократію), так і внутрішніх(ворогів народу чи нації",п'яту колону", куркулів, капіталістів-експлуататорів) ворогів[4: 42]. Для комуністичної ідеології було характерним розходження між метою і засобами її досягнення. Метою була соціальна справедливість, широкі свободи, рівність, знищення експлуатації, але засоби, що використовувалися для досягнення мети часто були антигуманними. У націонал-соціалізму такого розходження практично не було[2: 52].

Слід відзначити, що вся ідеологія марксизму-ленінізму виходила з таких категорій, як "клас" і "класова боротьба". Ідеологія націонал-соціалізму оберталася навколо термінів "раса", "расова чистота". Рушійною силою прогресу є класова боротьба. Причиною занепаду цивілізацій, "вищих" рас є "кровозмішування". Марксизм-ленінізм прагнув створення безкласового, ніби дистильованого суспільства. Насправді було створено двокласове суспільство: клас партійної бюрократії і клас рівних громадян. Націонал-соціалізм прагнув панування одної вищої арійської раси. Ідеологи комунізму апелювали до класової свідомості, націонал-соціалісти – до расової свідомості. Держава – це расовий організм у світогляді нацистів і соціально-економічний організм у світогляді комуністів. Якщо для нацизму існували етнічно чужі елементи, які псують чистоту арійської крові, то для комунізму були соціально чужі елементи("буржуї", "капіталісти-кровососи", "куркулі"), які експлуатують трудящих[3: 175]. Тому, націонал-соціалізм глибоко не втручався в соціально-класова сферу суспільства, на відміну від комунізму. Якщо держава – це організм, то логічно виходить так, що всі сфери суспільного життя слід уніфікувати.

Важливими категоріями для комунізму і нацизму були відповідно інтернаціоналізм і націоналізм. Якщо комунізм обіцяв щастя всім націям і народам і переслідування ворожим класам, то нацизм обіцяв щастя всім, хто належить до "арійської раси" і дискримінацію та знищення расово чужим елементам. В програмі націонал-соціалістичної партії були такі слова: "Націонал-соціалістична партія повинна потурбуватися про те, щоб незалежно від народження і походження сильний волею і талановитий німець міг би знайти доступ до вищих ступенів соціальної драбини[1: 11]. Бачимо, що нацистський режим прагнув показати свою соціальну

справедливість. Насправді ж у гітлерівській Німеччині вершин кар'єри могли досягти лише наближені до партії люди. Але принципи крайнього націоналізму все ж таки втілювалися в життя, оскільки всі важливі місця в суспільстві посідали лише "арійці". На фоні цього більшовицький інтернаціоналізм був цілковитою фікцією. Так інтернаціоналізм в СРСР завершувався великоросійським шовінізмом та денационалізацією неросійських народів під приводом створення єдиного радянського народу.

Комуністичні ідеологи твердили про те, що влада належить робітничому класу. Але фактично робітничий клас залишався так само безправним у сфері управління країною і відчуженим від засобів виробництва, як і інші класи та прошарки в СРСР[2: 55]. Тому насправді диктатура пролетаріату перетворилася на диктатуру однієї партії[5: 735]. Гітлер же прямо заявляв про те, що вся повнота влади і відповідальність за неї падає на одну авторитетну особистість, тобто на нього. "..." потрібно вибрати одну особу, яка потім відповідатиме за свої рішення всім своїм майном і життям." [6: 89].

Якщо Сталін ворожі класи і соціальні інституції знищував, то Гітлер просто взяв їх під свій жорсткий контроль. На відмінну від СРСР в III рейху ще існувала приватна власність і приватна ініціатива. Націонал-соціалізм був спробою об'єднати всіх членів партії, ігноруючи будь-яке протистояння між групами та інтересами[4: 43]. Це звісно утопія, оскільки неможливо побудувати уніфіковане єдине суспільство, в якому всі його представники всім задоволені навіть тоді, коли об'єднуючим фактором виступає національна ідея.

Обидва режими декларували свій високий рівень демократичності. Але кожен трактував демократію по-своєму. Це " справжня німецька" демократія, яка відстоює інтереси нації і протиставляються "єврейській світовій плутократії", і пролетарська справжня демократія рад, яка протистоїть "гнилій буржуазній парламентській демократії". Хоча про ніяку демократію не може бути й мови, оскільки для втілення своїх ідей обидва режими використовували такі засоби, як перманентний терор, потворна лицемірна пропаганда, культивування нетерпимості до альтернативної точки зору, знищення у концтаборах інакодумців. До того ж були відсутні будь-які плюралізм, багатопартійність і громадянські свободи. Обидва режими мали свої декоративні кишенькові парламенти, хоча до парламентаризму ставилися зі зневагою. Комуністи часто використовували термін "гнилий парламентаризм". Нацисти називали парламенти галасливими крамничками[5: 773]. Вибори до парламенту зводилися до чистої формальності, позбавленої будь-якого елементу свободи вибору[7: 37].

Насамперед вражає схожість пропагандистських прийомів, до яких вдавалися ідеологічні епігони усіх тоталітарних режимів. Головною цементуючою силою режиму, як правило виступає постать вождя-керманіча, носія найвищих цнот нації[7: 33]. В обох тоталітарних утвореннях культ особи визначав політику держави і, прикриваючись партією, правив країною. Але якщо невід'ємною рисою культу вождя в СРСР було підкреслювання нерозривного і закономірного зв'язку Сталіна з Леніном(авторитет якого вважався незаперечним), то Гітлер ніколи не потребував подібного "рукопокладення"[2: 50].

Нацизм декларував цінність життя кожного "арійця", але насправді воно було знецінене під час Другої світової війни[2: 55]. Подібне можна сказати і про комунізм. Особистість ідеологи марксизму-ленінізму підпорядковували державним та пролетарським інтересам. А нацистські ідеологи підкоряли її інтересам нації. Індивід завдячує народу всім, чим він є, і всім, що він робить. Найкраще виховання індивіда – підготовка до служби на благо народу, а найвища честь прислужитися до для його збереження і зростання[5: 790]. Обидва тоталітарні режими зневажливо ставилися як до людини зокрема, так і до народу загалом. Кожен з цих тоталітарних режимів прагнув виховати "нову", ідеальну свідому людину-громадянина, на практиці – безликого і фанатичного виконавця розпоряджень та вказівок влади. "Нова" людина змушена виконувати офіційні обов'язки, що схвалюються офіційно ідеологією, але придушують її особистість. На практиці це породжує своєрідний подвійний стандарт в поведінці тоталітарної людини[1: 21]. Характерною рисою більшовицької і нацистської партій є зневага до загальнолюдських цінностей, принципів моралі. Морально усе, що послуговується "справі партії". Найвищим уособленням моралі і віри є вождь-фюрер[7: 34].

Економіка в комуністичній теорії повинна підпорядковуватися пролетарським інтересам. Робітники "володіють" фабриками і заводами[5: 749]. Насправді економіка належала повністю державі. В нацистській теорії економіка підкорялася інтересам нації. Насправді промислові підприємства належали підконтрольним державі великим власникам, що стали членами НСДАП).

Обидва режими робили все, щоб мати прямий вплив на всі сфери суспільного і культурного життя. Комунізм і нацизм нещадно експлуатували в інтересах пропаганди літературу, мистецтво, театр, освіту, пресу, засоби масової інформації, кіно і навіть науку. Право на існування мали лише відповідно "пролетарська" та "арійська" культура.

Кожен з режимів прагнув поширити свої ідеї якомога далі поза межами території свого панування. Нацизм виношував теорію розширення життєвого простору німецької нації, марксизм-ленінізм – теорію світової соціалістичної революції. Все ж таки на практиці цим утопічним планам не вдалося здійснитися.

Отже, з усього вище сказаного можна зробити такі висновки. Між нацизмом і комунізмом можна помітити разючу схожість як і в методах, так і в засобах досягнення мети, а також провести багато паралелей. Якщо забрати основні категорії цих тоталітарних моделей, форма-оболонка залишиться спільною, хоча ідеологічно комунізм і нацизм стоять діаметрально протилежно. Тому, комунізм і нацизм дві сторони однієї медалі, ім'я якої тоталітаризм. Обидві ідеології, на мою думку, мали насправді дві мети: декларована і справжня. Націоналістична теорія вищості арійської раси глибоко приховувала справжню мету: втілення манії величчя нацистських лідерів. Теорія безкласового суспільства, пролетарської рівності і демократії також приховувала справжню мету: перерозподіл власності і прагнення до безмежної влади. Тому обидва режими по своїй суті були наскрізь егоїстичними. Але все ж таки ближчою до практики була ідеологія націонал-соціалізму, оскільки вона практично не оперувала лицемірними деклараціями про свободу, рівність та демократію. Ідеї обидвох тоталітарних систем не могли бути втілені в життя також через те, що не враховувалися ні соціально-економічні, ні культурно-історичні умови. Будівництво держави і суспільства починалося з чистого аркуша.

Література

1. Гаджиев К. С. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии. – 1992. – №2.-с. 3 – 26.
2. Дем'яненко Б. Особливості структурування та схожість практичного прояву нацистської та сталінської моделей тоталітаризму// Нова політика. – 1998.- № 1. – с. 50 – 56.
3. Куртуа С., Верт Н., Панне Ж-Л., Пачковский А., Бартошек К., Марголен Ж-Л. Черная книга коммунизма: преступления, террор, репрессии. – М.: Три века истории, 1999.- 778 с.
4. Мирський Г. Ушел ли тоталитаризм вместе с двадцатым веком?// МЭМО. – 2002.- №1. – с. 40 – 51
5. Себайн Джордж Г., Торсон Томас Л. Історія політичної думки. – К.: Основи, 1997. – 838 с.
6. Соколов Б. В. Адольф Гитлер. Жизнь под свастикой. – М.: АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2003. – 384 с.
7. Трубайчук А. Три іпостасі тоталітаризму // Нова політика .- 1998. – № 4.- с. 31 – 40.

*Уляна Безпалько
наук. керівник – доц. Л.М Алексієвець*

ДЕМОКРАТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В ПОЛЬЩІ: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕДУМОВИ

Період кінця 80-х – початку 90-х рр. минулого століття ознаменувався драматичною смугою революційних перетворень та радикальних змін практично в усіх сферах суспільного життя, які змінили обличчя Центрально-Східної Європи. Виключно мирними, легітимними методами був здійснений колосальний процес усунення від влади комуністичного режиму, на місце якого прийшли альтернативні політичні сили.

Більшість сучасних дослідників в оцінці процесів, які відбулися на зламі 80-90-х років у країнах колишньої соціалістичної співдружності дотримуються концепції "демократичних революцій". На користь такої точки зору свідчать як багатотисячні демонстрації, мітинги та інші масові акції протесту, так і цілком мирний, ненасильницький розвиток подій, результатом яких стало проведення практично в кожній країні ЦСЄ всенародних виборів на демократичній основі та утвердження тут нової суспільно-політичної моделі розвитку [1:290].

Польща однією з перших країн на теренах соціалістичного простору прийшла до демократичної революції. Її досвід є надзвичайно цінним для нас, оскільки на сучасному етапі в Україні існують реальні підстави для застосування тих позитивних надбань, що зробили можливою динамічну трансформацію Польщі на шляху демократизації та євроінтеграції.

Чому ж саме в Польщі на той момент стали можливими такі успішні прогресивні зміни соціально-політичної системи? Перш за все необхідно зазначити, що польська демократична